

“Лісткі календара” і дзённікі Максіма Танка:

з гісторыі іх стварэння і апублікавання

Максім Танк і сёння нерасшыфраваная асоба: у яго творчай біяграфіі пры ўсёй яе адкрытасці для гісторыкаў літаратуры застаецца шмат пытанняў. На некаторыя пытанні мы можам атрымаць адказы з “Лісткоў календара” і дзённікаў, якія паэт вёў з 1932 па 1994 г. Як адзначаў сам аўтар у прадмове да “Лісткоў календара”, запісы дзённікаў з 1932 па 1934 г. страчаны, уцалелі толькі запісы з 1935 г. У сшытках з вершамі, якія да 2009 г. захоўваліся ў сямейным архіве Максіма Танка, сустрэнем і некаторыя фрагменты дзённікавых запісаў за 1937–1939 гг., якія паэт паспрабаваў узнавіць з ацалелых сшыткаў той пары, што захоўваліся ў бібліятэцы беларускага музея імя Івана Луцкевіча і ў бацькоў паэта ў вёсцы Пількаўшчына. Там таксама перахоўваліся рукапісы вершаў і кнігі.

Пры падрыхтоўцы 9-га тома Збору твораў Максіма Танка ў 13 т. з архіўных фондаў паэта быў апрацаваны машынапіс “Лісткоў календара” за 1938 г., улічаны запісы з рукапісных “Лісткоў календара”, якія захоўваюцца ў архіве Вільні (фрагменты аўтографа даверасьнёўскага дзённіка (ад 30.VII.36 г. да 31.X.36 г.) – БАН Літвы, фонд беларускай літаратуры, адзел рукапісаў, ф. 21 – 603 (603.VBF – XXV); аўтографы: рукапіс “Лісткоў календара” за 1938 г. БДАМЛМ, ф. 25, воп. 2, спр. 20; ф. 25, воп. 4, спр. 34; машынапіс скарачанага варыянту “Лісткоў календара” – у БДАМЛМ, фонд 42, вопіс 1, спр. 514. Каб пазбегнуць арышту і канфіскацыі твораў, у 1930-я гады Танк шыфраваў інфармацыю, а таму шматлікія месцы расчытаць было немагчыма ці расчытанае выпадала бессэнсоўным наборам слоў, сутнасць якіх мог зразумець і падумаць сам паэт. Як адзначыў Максім Танк, шматлікая інфармацыя “Лісткоў календара”, некаторыя месцы, імёны так і засталіся нерасшыфраванымі, аднак на працягу многіх гадоў ён пры дапамозе сяброў і аднапартыйцаў спрабаваў аднавіць старонкі дзённікаў, у якіх рознабакова фіксаваліся падзеі даваеннага часу ў Заходняй Беларусі і Вільні. У прадмове да “Лісткоў календара” (1970, уведзена і ў Збор твораў у 6 т. у 1981 г.) Максім Танк зазначыў: “...Многія старонкі, – размова ідзе пра аўтэнтчны тэкст дзённіка, – я яшчэ не змог поўнасьцю расшыфраваць: прайшло ўжо трыццаць год з таго часу, калі яны былі напісаны. Асабліва цяжка зараз па ініцыялах і клічках устанавіць імёны таварышаў, знаёмых, сяброў, з якімі нам даводзілася працаваць, сустракацца ў тых гадах”. Таму ў тых выпадках, дзе персаналія расшыфроўцы не падавалася, падрыхтоўшчыкам тома даводзілася абмяжоўвацца аўтарскай канстатацыяй фактаў, нейкай рэаліі безадносна да канкрэтнага імя. Некалькі персаналій, зашыфраваных пад

крыптанімамі, раскрыта. Аднак, на жаль, уся наўная на сённяшні дзень даведачная літаратура, уключаючы інфармацыю, узятую з Інтэрнэту, не дазволілі даць вычарпальныя звесткі, датычныя некаторых згаданых паэтам асоб, прадстаўнікоў польскай, літоўскай і яўрэйскай літаратур.

У дзённіках ад 14.II.1969 ёсць запіс: “Сяджу над нуднай перапіскай сваіх “Лісткаў календара”. Дапаўняю іх нататкамі і запісамі, пакінутымі на палях чарнавікоў сваіх вершаў”. Варта ўзгадаць, што ўпершыню “Лісткі календара” публікаваліся ў час. “Полымя” № 1–4 ад 1967 г. (у скарочаным варыянце). У кароткай прадмове да асобнага выдання (1970) высвятляецца гісторыя дзённіка, дзе зазначана, што першыя запісы былі зроблены ў 1932–1934 гг., у час падполля, арыштаў і зняволення ў Лукішскай турме, аднак захаваліся дзённікавыя запісы з 1935 г. Значыць, у 1969 г. Максім Танк перапісваў “Лісткі календара” для выдання іх асобнай кнігай, пра што ён пісаў у лісце да дырэктара Дзяржаўнага выдавецтва “Беларусь” З.П. Матузава, і выказваў наступную просьбу: “...прашу Вас пры складанні Выдавецтвам перспектыўнага плана на новую пяцігодку ўключыць мой дзённік “Лісткі календара”, які ніколі асобнай кніжкай не выдаваўся і які я зараз дапоўніў (каля 100 старонак на машыцы) новымі матэрыяламі”. А затым і ў лісце да М. Забэды-Сумілкага ад 13.IV.1970 адзначаў: “Хутка павінны выйсці на беларускай мове мае “Лісткі календара”. Яны будуць больш поўнымі, як тыя, што друкаваліся ў часопісе “Полымя”. Такім чынам, у 1970 годзе выдадзены “Лісткі календара: фрагменты дзённіка” асобным выданнем, значна папоўненым новай інфармацыяй, хоць аўтар і ўвёў у назву дапаўненне – “фрагменты”. Крытыкі, у прыватнасці У. Калеснік, заўважылі, што новы варыянт “Лісткаў календара” сутнасна адрозніваецца ад першага варыянта і ўсёй давераснёўскай творчасці Максіма Танка наяўнасцю разваг чалавека, які астаронена, з вышыні пэўнай адлегласці глядзіць на тыя падзеі і дае ацэнкі ўзвешаныя, прадуманыя, а іншым разам і не характэрныя для таго часу...

У лісце да У. Калесніка ад студзеня 1978 г. Максім Танк палемізуе з крытыкам, які запрыкмеціў стыль “позняга” Танка ў давераснёўскіх запісах у “Лістках календара”: “Зноў жа, “Лісткі календара” – твор давераснёвы, а што яны пераклікаюцца з сённяшнім мысленнем, дык уся мая творчасць, у тым ліку і крытычныя артыкулы, якія пісаў у тыя часы, сведчаць аб гэтым. Рэдакцыя ішла па лініі скарачэння паўтараў, дыялогаў, лістоў да сяброў, апісальных мясцін. Свае “Лісткі календара” я яшчэ не дапоўніў шматлікімі запісамі на палях чарнавікоў. Магчыма, некаторыя з іх яшчэ ўключу ў наступны збор твораў”. Апошняя прыжыццёвая публікацыя “Лісткаў календара” адбылася ў яго Зборы твораў у 6 тамах, т. 6 у 1981 г. Менавіта дадзеная публікацыя ўяўляе з сябе найбольш завершаную версію “Лісткаў

календара”, хаця ў дзённіках ад 13.5.1975 паэт прызнаецца: “Думаю, што мне не трэба было спяшыць з друкаваннем сваіх “Лісткаў календара”, бо тое, што скараціў, не аднаўлю ніколі”.

Яго давераснёўскія дзённікі перакладаліся на польскую мову С. Атласам – Tank Maksym. *Katki kalendarza*. Warszawa, 1977. У лісце да С. Атласа ад 14.ІІІ.1977 Максім Танк зноў хвалюецца, што не паспеў скараціць непатрэбнае, адкарэкціраваць некаторыя развагі: “Шкада толькі, што не мог я раней пазнаёміцца з карэктурай, прадмовай і зноскамі, дзе ёсць некалькі недакладнасцяў. Ды, можа, і некаторыя лісткі ці фрагменты варта было б апусціць, бо час, які мінуў, унес свае карэктывы ў многія мае паспешлівыя ацэнкі і погляды”. Усё гэта гаворыць пра тое, што ад першапачатковага выгляду “Лісткаў календара” ў апошнім варыянце мала што засталася. Магчыма, Танк асцярожна прыбраў максімалісцкія, поўныя эмоцый і грамадзянскага запалу выказванні, хутчэй за ўсё выправіў стыль і падаў тэкст на сучаснай мове (рэдакцыі 1959 г.), хаця, як намі заўважана па захаваўшыхся аўтографіх артыкулаў і выступленняў 30-ых гадоў, менавіта давераснёўскія творы паэт пісаў на тарашкевіцы. Відаць, асучасніў манеру падачы думкі, што не маглі не заўважыць крытыкі і даследчыкі. У дзённікавых запісах ад 17.ІІІ.1983 Танк пазначыў: “І.Ф. Клімаў, прачытаўшы мае “Лісткі календара”, раіць, каб я далей іх пісаў. Калісьці і К. Сіманаў раіў мне дапоўніць іх сучаснымі каментарыямі, ацэнкамі, якія можна было б набраць іншым шрыфтам у адрозненне ад асноўнага тэксту. Гэта цікавая думка, над якой, можа, варта было б падумаць”. Аднак гэту задуму Максіму Танку здзейсніць не ўдалося.

Акрамя таго, як адзначася А. Клышка, некаторыя запісы заносіліся Танкам ў дзённікі пазней, праз некаторы час пасля апісваемых падзей, а таму, калі Клышка рыхтаваў тэксты для апублікавання, то выявіў некаторыя неадпаведнасці паміж гэальнымі фактамі і напісаным, і гэтыя мясціны (са слоў А. Клышкі, адзінкавыя) былі апушчаны ў тэкстах у “Полымі”. Такім чынам, сёння цяжка ўстанавіць, якія запісы былі зроблены падчас 30-х гадоў, а якія аўтар дадаў, дапрацоўваючы дзённікі. Як вынікае з разваг аўтара, таксама складана размежаваць запісы аўтэнтчныя, узноўленыя па сшытках, і дапоўненыя пазней. Чытаючы дзённікі 30-х гадоў, якія веў яшчэ зусім малады чалавек 18–20 гадоў, здзіўляешся спеласці і вынашанасці ідэй і думак, дальнабачнасці і празарлівасці будучага пісьменніка. А таму, можа, і небеспадстаўныя абвінавачванні былі выказаны крытыкамі, што ў “Лістках календара” за канстатацыяй фактаў мы бачым маладога чалавека, а ў філасофскіх і літаратурных развагах сталага пісьменніка з багатым вопытам.

Ва ўступны артыкул да 9-га тома ўведзены дакументы, якія тлумачаць многія запісы Танка ў “Лістках календара” і дзённіках: даведка з сельсавета аб сямейным становішчы Скурко Івана Федаравіча, бацькі паэта, ад 1952 г., даведка ад начальніка партызанскага цэнтра аб забароне партызанскім атрадам браць у сям’і аддзенне і харчаванне ад 1943 г.; “выпіска з пратакола

аб адмене пастановы аб аднясенні хазяйства Скурко І.Ф. да кулацка зажытачных хазяйстваў” ад 1941 г.; тэлеграма з прадпісаннем адбыць у Бранск на пасадку пісьменніка рэдакцыі “За Советскую Белоруссию” ад 1941 г. У каментарыях выкарыстаны наступныя новыя матэрыялы з БДАМЛМ, з дапамогай якіх падрыхтоўшчыкі змаглі даць пашыраную інфармацыю пра даўнія падзеі віленскага перыяду, гэта: матэрыялы судовых спраў па абвінавачванні Максіма Танка ў прыналежнасці да КПЗБ і вядзенні ім антыўрадавай дзейнасці за 1933–34 гг.; ксеракопіі газеты “Беларускае жыццё” за 7 чэрвеня 1932 г., якая адразу пасля выхаду была канфіскавана і ў сучасных архівах не захавалася ні аднаго нумара (у гэтай газеце Максім Танк упершыню апублікаваў верш “Заштрайкавалі гіганты-коміны” і менавіта гэты нумар стаў падставай арышту Танка ў 1933 г.); крытычны артыкул у час. “Шлях моладзі”, у якім Язэп Найдзюк абвінавачвае Танка-крытыка ў беспадстаўнасці яго нападкаў на Міхася Машару як непартыйнага пісьменніка; верш “Прысвячаю А. Чарняўскай-Орсе” ў газеце “Наша воля” за 1936 г. і фотаздымкі, на якіх Танк з Чарняўскай-Орсай, пра што гаварылася ў “Лістках календара” за 1936 і 1938 гг.; лісты рэдактара газеты “Наша воля” Склубоўскага з выражэннем незадавальнення аб прыніжэнні ролі яго ў падпольнай барацьбе ў Заходняй Беларусі ад 1958 г.; ліст неўстаноўленай асобы (Сашы) аб Склубоўскім ад 1958 г.; ліст Мацконіса-Мацквявічуса, члена КПЗБ, с просьбай напісаць на яго водзвы для атрымання персанальнай пенсіі; тры лісты ад Ёнаса Каросаса, літоўскага журналіста і сябры Максіма Танка, з рэкамендацыямі і праўкамі некаторых мясцін “Лісткоў календара” ад 1967 і 1968 гг.

Пры падрыхтоўцы дзённікаў (9-ы і 10-ы тамы) з фондаў Танка ўведзены новы матэрыялы – апрацаваны яго сшыткі з рукапісамі вершаў. У гэтых сшытках паэт суправаджаў вершы рознымі каментарыямі і часта змяшчаў паміж тэкстамі вершаў дзённікавыя запісы, якія ім не ўводзіліся потым у самі тэксты дзённікаў. У гэтых запісах Максім Танк не толькі канстатуе факты свайго жыцця, але і разважае пра беларускую літаратуру, эмацыянальна выказваецца пра прачытаныя творы, выступае з крытыкай у адрас уласных твораў і г.д. Гэтыя запісы мы ўключылі ў 10 том – “Дзённікі” (1960–1994) Максіма Танка і змясцілі ва ўступным артыкуле да тома.

Варта яшчэ раз узняць праблему прапаўшых дзённікаў Максіма Танка. Гэта праблема разглядалася мною ў артыкуле “Дзе дзённікі Максіма Танка?”, апублікаваным у газеце “ЛіМ” ад 14 жніўня 2009 г. Дадзенае пытанне і па сённяшні дзень застаецца адкрытым. Дзённікі павандравалі па розных інстанцыях і пабывалі ў розных руках... і ў нечых так і засталіся. Пытанне аб месцы знаходжання дзённікаў славутага беларускага паэта ўзнікла ў сувязі з падрыхтоўкай 9-га тома Збору твораў Максіма Танка “«Лісткі календара» (1936–1939 гг.). Дзённікі (1941–1959 гг.)”. Адказным за афармленне тэкстаў дзённікаў і аўтарам каментарыяў да тэкстаў дзённікаў з’яўляўся У. Казбярук,

літаратуразнаўца з вялікім вопытам у даследаванні беларускай літаратуры. У свой час (праца па падрыхтоўцы Збору твораў была распачата ў 1996 г.) ён плённа працаваў над машынапісам дзённікаў, выявіў розначытанны і недакладнасці, адзначыў варыянты і пропускі ў параўнанні машынапісу Танка і першапублікацыі ў часопісе “Полымя” і ўсю гэту інфармацыю ўклаў у падрыхтоўку тэкстаў дзённікаў. Аднак вычытаць тэкст дзённікаў, падрыхтаваны Казберуком, звяраючы з арыгіналам, было немагчыма з-за адсутнасці гэтага арыгіналу.

Росшукі тэкстаў рукапісу і машынапісу, праведзеныя тэксталагічнай групай, вынікаў не далі. Па сведчанні сына Максіма Танка, Максіма Яўгенавіча Скурко, рукапісы былі знішчаны самім Яўгенам Іванавічам пасля таго, як на іх аснове ён надрукаваў на машынцы другі варыянт. Максім Яўгенавіч не бачыў рукапісу дзённікаў пасля смерці бацькі, у дамашнім архіве захоўваўся толькі машынапіс. Са слоў У. Казберука, рукапіс складаў 21 сшытак, сярод якіх былі вялікія кніжнага фармату канцылярскія сшыткі і тоненькія школьныя, асобныя лісткі з запісамі, а таму аўтару прыйшлося самаму заняцца ўстанаўленнем паслядоўнасці розных матэрыялаў у такой масе і друкаваннем тэкстаў дзённікаў на друкарскай машынцы. Хутчэй за ўсё У. Казбярук бачыў гэтыя рукапісы дзённікаў падчас наведванняў Максіма Танка ў апошнія гады яго жыцця ў бальніцы і дома (пра гэта неаднойчы згадваў паэт ў дзённікавых запісах). Атрымліваецца так, што тэксты дзённікаў у часопісе “Полымя” і перапрацаваныя тэксты, якія падрыхтаваны для 9-га тома У. Казберуком – апошнія версіі дзённікаў. Пры гэтым узнікае яшчэ некалькі пытанняў: чаму ў дзённіках Максіма Танка не прадстаўлены 1940 і 1947 гг.? Чаму дзённікі завяршаюцца такой дзіўнай датай – 27.XI.1994? Што адбылося ў канцы кастрычніка, па якіх прычынах паэт не змог рабіць запісы, калі ён не перапыняў гэту працу на працягу амаль ўсяго жыцця? Ці ў дзённікі за 1995 г. яшчэ да смерці аўтара сталі ўласнасцю зацікаўленых асоб? Запісы ў дзённіках аўтарам вяліся рэгулярна, у некаторыя гады паэт вельмі падрабязна апісваў розныя падзеі асабістага і творчага жыцця, аднак у машынапісе 40-ы і 47-ы гг. адсутнічалі. Зноў жа, сыходзячы з меркаванняў даследчыкаў, гэта магло быць звязана з няпростымі перыядамі ў жыцці Яўгена Іванавіча, калі яму было не да дзённікаў; таксама важным аргументам можа стаць самакрытычнае стаўленне да вядзення дзённікаў, калі ён некалькі разоў прымаў рашэнне не пісаць і зноў вяртаўся да запісаў; існуе і такая думка, што запісы ў 40-ы і 47-ы гг. аўтарам знішчаны ці згублены. Нам думаецца, што 1940 г. у біяграфіі паэта быў год пераасэнсавання жыццёвых пазіцый, і гэта магло паслужыць прычынай яго маўчання: у 1939 г. былі арыштаваны і рэпрэсіраваны многія выдатныя дзеячы КПЗБ, у

кастрычніку 1940 г. сям'я паэта была аднесена, згодна з пастановай выканкама Мядзельскага райсавета дэпутатаў працоўных, да “кулацко-зажиточных”, а таму і Максіму Танка магла пагражаць расправа. У дзённіках ад 30.IV.1942. Танк піша: “Ведаў я Пятра Захаравіча Калініна па Вілейцы, дзе ён працаваў сакратаром абкома і заступіўся за маіх бацькоў, якіх у 1941 г. збіраліся вывезці ў Сібір”. Дзякуючы ўмяшанню партыйных улад, бацькі Танка пазбеглі долі ссыльных, а разам з гэтым Максім Танк – кляйма сына кулакоў. Можна паставіць шматкроп'е ў нашых развагах, аднак і гэта пытанне застаецца адкрытым: ці існуюць увогуле дзённікавыя запісы за 1940-ы, 47-ы і 95-ы гг.?

Такім чынам, у канцы 1990-х гг. чытач упершыню пазнаёміўся з дзённікамі Максіма Танка (1941–1994.). У 2009–2010 гг. у БДАМЛМ з сямейнага архіва паступілі новыя матэрыялы са спадчыны Максіма Танка, сярод якіх і тыя, што чакаюць свайго часу адкрыцця, а затым і даследавання. Максім Танк – выдатны паэт, магутны філосаф, наватар у вершаскладанні – да гэтага часу шмат у чым застаецца невядомым.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ